

Добро́чесність: соціально-правовий зміст і значення для сучасних реформ

КАМІНСЬКА Наталія*

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного авіаційного університету
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>

Анотація. У процесі виконання міжнародних зобов'язань, умов на кандидатство в члени Європейського Союзу актуалізується потреба вивчення теоретичних і практичних аспектів низки важливих процедур, принципів й інших засад здійснення сучасних реформ. Це посилюється системними трансформаціями національної правової системи, частими кадровими змінами у владних інституціях, неефективністю державної антикорупційної політики, виявами недобро́чесності в судових та інших органах публічної влади в Україні, недовірою до них населення. В умовах дії правового режиму воєнного стану ці проблеми загострюються. Метою статті є комплексний аналіз феномену добро́чесності на підставі доктринальних і нормативно-правових джерел, висвітлення його соціально-правової природи, сутнісних особливостей, а також значення в процесі реалізації сучасних реформ. Методологічна основа роботи ґрунтується на комплексному поєднанні філософських і наукових теорій, ідей, постулатів, концепцій, методів і принципів дослідження. Визначальними є діалектичний, порівняльний, історичний, аксіологічний, антропологічний, гносеологічний, герменевтичний та інші методи; системний, плюралістичний, діяльнісний, феноменологічний, інструментальний та інші методологічні підходи; принципи плюралізму, системності, усебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності й інші методологічні принципи. Наукова новизна полягає в тому, що концептуалізація добро́чесності в сучасному науковому дискурсі зумовлює багатовекторний аналіз цього феномену, його джерела, сучасні підходи трактування, теоретичне й практичне значення. Оптимальним є комплексне з'ясування змісту зазначеної категорії, оскільки це правова, морально-етична та філософська категорія, пов'язана з людиною, посадовою або службовою особою, інституціями, владними органами, стосується сфер публічних і приватних відносин. Визначено, що добро́чесність ґрунтується на принципах римського права, а саме *bona fides*, доктрині *venire contra factum proprium*, еволюціонувавши в міжнародні та європейські стандарти, відповідну судову й іншу правозастосовну практику. Обґрунтовано вузьке та широке значення добро́чесності, зокрема останнє містить морально-етичні й правові складові, принципи і стандарти поведінки, чесноти як позитивні моральні риси, зумовлені свідомістю та волею людини, що характеризує людину, її спосіб життя, вчинки, готовність і здатність свідомо реалізувати певні види діяльності, поведінки на засадах добра й справедливості. Виокремлено характеристики добро́чесності, її типологізацію. Практична значущість полягає в тому, що, оскільки феномен добро́чесності стосується фактично всіх сфер життєдіяльності, очевидна необхідність законодавчого регулювання загальних і спеціальних критеріїв добро́чесності, належного наукового обґрунтування, методології оцінювання на їх відповідність. Перспективним видається продовження наукових розвідок, вивчення співвідношення антикорупційних виявів у професійній діяльності глави держави, судді, парламентаря, прокурора, посадовців органів державної влади, органів місцевого самоврядування та дотримання ними критеріїв добро́чесності. Ідеологічний чинник зумовлює підвищення рівня правової культури, правосвідомості посадових і службових осіб, українського суспільства щодо викорінення корупційних й інших недобро́чесних ризиків і загроз, розвитку культури добро́чесності.

Ключові слова: європейські стандарти; добро́чесність; етичні стандарти; права людини; правова аксіологія; правові цінності; корупція; меритократія; демократія; реформи.

Історія статті:

Отримано: 31.08.2023

Переглянуто: 02.10.2023

Прийнято: 06.11.2023

Рекомендоване посилання:

Камінська Н. Добро́чесність: соціально-правовий зміст і значення для сучасних реформ. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 32–41. doi: 10.33270/02232602.32.

*Відповідальний автор

Вступ

Тривалий період реформування національної правової системи, системи органів публічної влади в Україні супроводжується як здобутками, так і значними проблемами. На наше переконання, останні особливо посилилися в умовах дії правового режиму воєнного стану, частих кадрових змін у владних інституціях, неефективної державної антикорупційної політики. Зрештою, виконання міжнародних зобов'язань, умов на кандидатство в члени Європейського Союзу, належна реалізація чинного законодавства України, видаються недостатніми без ідеологічних чинників, що сприяли б підвищенню правосвідомості, правової культури українського суспільства, усіх його членів, викориненню недоброчесних явищ, процесів у всіх сферах життєдіяльності.

Слід констатувати, що в сучасній науці до цього часу переважно опосередковано досліджуються такі категорії, як «доброчесність», різновиди доброчесності та пов'язані з ними категорії. Безумовно, вони неодноразово ставали предметом дискусій, окремих наукових праць у філософії, державному управлінні, психології, соціології, освіті, праві тощо. Вагомий внесок зробили такі дослідники: О. Бандура, В. Бліхар, М. Братасюк, Т. Василевська, М. Вегеша, О. Гвоздік, С. Головатий, М. Гультай, В. Демиденко, А. Джуська, С. Жуков, Ю. Констанкевич, М. Костицький, І. Кушнір, Т. Новаченко, В. Писанець, А. Приходько, Л. Прудіус, П. Рабінович, М. Рудакевич, А. Селіванов, О. Скрипнюк, Н. Сорокіна, О. Фатхутдінова, К. Хлабистова, К. Чеченко, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін. Переважають дослідження доброчесності як принципу державної або публічної служби в Україні, складового елементу антикорупційної політики, у контексті розкриття морально-етичних критеріїв, службової діяльності, процедурних і деліктних аспектів, історії становлення зазначеного феномену.

Тобто порушена проблематика є міждисциплінарною і міжгалузевою, зумовлює необхідність усестороннього й багатогранного вивчення природи та сутності, типологізації, різноманітних характеристик доброчесності.

Метою цієї статті є комплексний аналіз феномену доброчесності на підставі доктринальних і нормативно-правових джерел, розкриття його соціально-правової природи, сутнісних особливостей, а також значення в процесі реалізації сучасних реформ.

Матеріали та методи

Поділяючи наукову позицію про «горизонтальне» розташування методологій, за якого дослідник (науковець) сам формує мозаїку методологій у своєму пізнанні, визначена мета й завдання нашого дослідження зумовлюють використання мультипредметних, поліметодологічних підходів. Запропонований М. Костицьким і

Н. Кушаковою-Костицькою новий концептуальний підхід, що визначає юриспруденцію як єдиний теоретично-практичний комплекс з відповідною специфікою методологій пізнання на рівні юридичної науки (теоретичний рівень) та юридичного правозастосування (практичний рівень) (Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2023), є доцільним у процесі вивчення феномену доброчесності, його соціально-правової природи й особливостей.

Водночас визначальним та основоположним у цьому контексті, на наше переконання, є комплексне поєднання філософських і наукових теорій, ідей, постулатів, концепцій, методів і принципів дослідження. Необхідним вбачається використання діалектичного, порівняльного, історичного, аксіологічного, антропологічного, гносеологічного, герменевтичного й інших методів. Зокрема, проблематика доброчесності пов'язана з людиною, її поведінкою та свідомістю, тому одним з переважних методів дослідження є антропологічний.

Як стверджує О. Бандура, філософія права зумовлена необхідністю захистити за допомогою права інтереси людини, потребою теоретичного осмислення й розв'язання проблем, об'єднаних навколо відношення «правова людина – світ правової людини», дати людині як правовій істоті світоглядно-ціннісні та світоглядно-цільові орієнтири, що слугують засадничими принципами її діяльності. Водночас право надає можливість глибше пізнати суть людини як суспільної істоти, її здатність до самоорганізації та саморегуляції, що необхідно для виживання й успішного розвитку (Bandura, 2019).

Крізь призму практичної та пізнавальної діяльності людини, що органічно пов'язані між собою, постає питання про доброчесні аспекти такої діяльності, про чесноти і пріоритети, моделі й стандарти поведінки, межі правової поведінки та наслідки протиправної діяльності людини.

Загалом цікавими для нашого дослідження також є системний, плюралістичний, діяльнісний, феноменологічний, інструментальний та інші методологічні підходи. Водночас його методологічна основа ґрунтується на принципах плюралізму, системності, усебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності й інших методологічних принципах.

І в західній, і в східній політико-правових традиціях найпоширенішими є елітарні концепції та засади доступу й здійснення політичної влади, ключовими серед яких є меритократія, добрячесність, професіоналізм, патріотизм тощо. Вони пов'язані з індивідуальними заслугами, чеснотами й здібностями, високими інтелектуальними якостями та кваліфікаціями, відповідальним ставленням як під час вступу на відповідні посади, так і в процесі виконання покладених функціональних обов'язків. Безумовно, важливим є забезпечення гармонійного поєднання та балансу згаданих концепцій і засад у складних сучасних

кризових умовах державотворення й правотворення, оновлення кадрового потенціалу владних та інших структур (Kaminska, 2022).

Численні розуміння поняття *доброчесності* окреслено в різноманітних джерелах. На офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) цю категорію визначено узагальнено таким чином: «це чинити правильно навіть тоді, коли ніхто не бачить» (Anti-corruption encyclopedia...).

Чіткіше прослідковується регламентація чинним Законом України «Про державну службу» 2015 року, де з-поміж принципів державної служби чільне місце належить доброчесності, що трактується так: це спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів і відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень (ст. 4)¹.

У словниках чи довідникових виданнях зафіксовано, що доброчесність (integrity) – здатність бути чесним і мати стійкі моральні принципи (Integrity...); доброчесність (integrity) – це дотримання набору моральних або етичних принципів (Integrity...); доброчесність (integrity) – поведінка та дії, що відповідають набору моральних чи етичних принципів і стандартів, схвалених на рівні індивідів та інституцій (Integrity...). У сучасному словнику з етики поняття «доброчесність» ототожнюється з поняттям «чеснота», де останнє розглядається як «позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю та волею людини, яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо й неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості» (Toftul, 2014, р. 387-388).

Як бачимо, домінуючим у наведених вище випадках є широке розуміння досліджуваної категорії, що ґрунтується на морально-етичних характеристиках, вона не є виключно правовою, а й морально-етичною та філософською категорією. Водночас прослідковуємо і вужчі розуміння доброчесності, що стосуються конкретних сфер суспільного й особистого життя, які характеризуються практичною спрямованістю.

На рівні Ради Європи доброчесність у Кодексі етики визначається як:

- цілісність, нерозділеність, чистота манер, чесність;
- особиста доброчесність – це мати безумовний і стійкий обов'язок щодо моральних цінностей та зобов'язань;

– у психологічному й етичному розумінні доброчесність означає цілісність і міцну узгодженість якостей особистості та передбачає сумісність компетенцій, цінностей, інтересів, звичок і мотивації індивіда;

– у професійній поведінці доброчесність передбачає наявність і дотримання розроблених правил, які регулюють упровадження професійних стандартів в установах, органах влади й організаціях;

– доброчесність також містить роботу над повноцінним розвитком особистості, здатність контролювати власні емоції та імпульси, щоб не дозволити їм подолати розум;

– доброчесність – це також здатність зберігати особисту гідність і не порушувати гідності інших (Model Code...).

Зрештою, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, OECD) конкретизує поняття доброчесності в державному секторі (public integrity). Так, доброчесність – це не лише моральне питання, це також підвищення продуктивності економіки, ефективності державного сектору, інклюзивності суспільства й економіки. Ідеться про відновлення довіри як до уряду, так і до інших державних установ, регуляторів, банків і корпорацій (OECD Recommendation...).

Принцип *bona fides*, тобто принцип доброї совісті, справедливості відомий ще з римського права, поряд з іншими базовими моральними засадами тогочасного суспільства: *officium* (громадського обов'язку), *aequitas* (істини, справедливості), *utilitas* (суспільної користі) тощо. У випадку порушення принципу *bona fides*, ставилася під сумнів і правомірність відносин, що витікали з цієї ситуації. Поясненням цього є юс натуралістична концепція праворозуміння, яку утверджували та розвивали насамперед відомі представники правничої доктрини, римські юристи, а також сформулювали відповідні постулати римського права: «нічого законного не витікало з незаконного», «право є мистецтво добра та справедливості» тощо.

Сучасні українські дослідники акцентують на відмінності національного та римського права стосовно застосування принципу *bona fides*. Так, національне право, на відміну від римського, ґрунтується на позитивістській світоглядній концепції, що уможливорює законодавчу функціональність держави трактувати справедливість на свій розсуд, пропагувати й утверджувати її у власній правовій системі, нав'язувати суспільству засобом законодавчого унормування своє бачення справедливості тощо. Національне законодавство та правова система загалом ґрунтується на законодавстві, «нормотворцем» якого є сама держава, яка акцептує до доктрини права в крайніх випадках, зокрема в разі урегулювання нових відносин або на підкріплення власних законодавчих ідей, стратегій, програм тощо. Якщо в римському праві принцип *bona fides*

¹ Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text_284.

був одним з ключових, то в національному праві він допоміжний, фрагментарно досліджується та недооцінюється його значущість. Зрештою, відмінною є й процедурно-процесуальна специфіка цього принципу, адже поширені в римському процесуальному праві позови *actiones donae fidei* (позови доброї совісті) – преторські позови, що давали змогу судді під час розгляду справи з'ясувати справжню волю сторін, обставини справи та на підставі цього, керуючись принципами доброї совісті й справедливості, вирішити спір. Хоч принцип *bona fides* і позов доброї совісті *actiones donae fidei* не тотожні і не взаємозамінювалися, але сприяли утвердженню правдивої справедливості. Власне суддя, вирішуючи певний спір, мав право відійти від нормативного припису, якщо він суперечив *bona fides*, і вирішити судову справу не «за законом», а по совісті, тобто справедливо (Zadorozhnia, & Zadorozhnyi, 2023).

Повертаючись до реалій української дійсності, зауважимо, що за пошуковим запитом «*bona fides*» ЄДРСР України видає ледь більше ніж 20 документів, де переважно акти суду цивільної юрисдикції, значно менше актів адміністративної чи іншої юрисдикції¹. Вивчення судових рішень демонструє відмінну тенденцію використання *bona fides* у національному правосудді від вищезгаданої практики в римському процесуальному праві. Так, у постанові Рівненського окружного адміністративного суду в справі № 2а-2052/09/1770 2010 року зазначено: «Прийняття рішення, вчинення (не вчинення) дії добросовісно (із лат.: *bona fide* – щиро, правдиво, чесно, без обману; *bona fides* – чесний та щирий намір) – цей критерій-принцип вимагає від суб'єкта владних повноважень діяти добросовісно, тобто з щирим наміром щодо реалізації владних повноважень та досягнення поставлених цілей і справедливих результатів, з відданістю визначеним законом меті та завданням діяльності, передбачувано². Тобто фактично в національному судочинстві спостерігаємо підміну принципу *bona fides* позовом *actiones donae fidei*, на відміну від римського права, де погоджуємося, що фактично *bona fides* становив правову основу здійснення правосудної діяльності, за своєю сутністю уподібнений до принципу верховенства права (правовладдя). На жаль, закони не завжди об'єктивують у своїх нормах справедливість як головну цінність добросовісних відносин у суспільстві, а в національній правовій системі, яка належить до романо-германської правової сім'ї, принцип *bona fides* не належить до джерел права,

що є самодостатніми для прийняття судового рішення (Zadorozhnia, & Zadorozhnyi, 2023).

Протилежною є практика функціонування принципу *bona fides* в англо-американській правовій системі, де ключовим завданням є утвердження справедливості, верховенства права, інших загальнолюдських цінностей. Тому видається доцільним обґрунтування принципу *bona fides* як змістовного синоніма справедливості, справедливого вирішення судових спорів на шляху модернізації правових засад і завдань судочинства в Україні, забезпечення верховенства права та справедливості над законом. Провідну роль тут, безумовно, матиме Верховний Суд, покликаний забезпечувати єдність, послідовність і сталість судової практики, потенційно здатний використовувати *bona fides* як джерело права.

Тим паче в Цивільному кодексі України п. 6 ст. 3 чітко закріплено серед загальних засад цивільного законодавства справедливість, добросовісність та розумність³. У практиці Верховного Суду спостерігається визначення добросовісності як своєрідного стандарту або правила поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю, повагою інтересів іншої сторони договору чи відповідного правовідношення. Узагальнюючи таку практику, В. Крат акцентує на добросовісних суб'єктах, значенні добросовісності у разі недійсності правочинів за участі юридичної та фізичної особи, згоді подружжя і добросовісності, порушенні добросовісності та «інтервенції» в чужі договірні відносини, видимості добросовісного набуття права, добросовісних кредиторів, охороні інтересів добросовісного іпотекодержателя, добрій совісті в разі набуття права іпотеки, колізії судових рішень і недобросовісності. Також він виокремлює доктрину *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), яка ґрунтується на римській максимі – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). Доктрина *venire contra factum proprium* ґрунтується на принципі добросовісності. Це підтверджують Принципи, визначення та модельні правила європейського приватного права, де поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них (статті I.-1:103) Застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) є засобом для недопущення недійсності оспорюваного правочину всупереч принципу добросовісності, а не підставою для визнання його недійсним (Krat).

¹ ЄДРСР України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

² Постанова Рівненського окружного адміністративного суду від 9 бер. 2010 р. Справа № 2а-2052/09/1770. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12078291>.

³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Слід зауважити, що доброчесність прямо визначена як основна передумова забезпечення права на справедливе правосуддя в низці міжнародних актів. Наприклад, згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом¹. Незалежність і безсторонність (неупередженість – прим. авт.) суду як чинники справедливого правосуддя були неодноразово оцінені в практиці Європейського суду з прав людини (Levenets, 2021).

Бангалорські принципи поведінки судді 2006 року, зокрема, третій показник визначає «сутність чесності й невідкупності як необхідних умов для належного виконання суддею своїх обов'язків». Специфіку застосування цього принципу передбачають такі положення: «Суддя демонструє поведінку, бездоганну навіть з точки зору стороннього спостерігача. Спосіб дій та поведінка судді мають підтримувати впевненість суспільства в чесності та невідкупності судових органів. Недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства»².

Водночас, відповідно до п. 23 Висновку № 3 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та неупередженості 2002 року: «Судді повинні виконувати свої обов'язки, уникаючи фаворитизму та проявів упередженості чи симпатії. Вони повинні приймати рішення, беручи до уваги тільки те, що не виходить за межі застосування принципів верховенства права... Вони повинні демонструвати однаково необхідну увагу стосовно всіх осіб (сторін, свідків, адвокатів тощо) без розрізнення, в основі якого можуть бути незаконні підстави або неналежне виконання суддівських функцій»³.

Тобто за умов об'єктивності й неупередженості суддів, їх незалежності та професіоналізму, чесності можна стверджувати про забезпечення права кожної особи на справедливе правосуддя, довіру до судової влади. Потрібно, щоб власне

судді розуміли критерії оцінювання доброчесності, а також вимоги до їх поведінки, закладені в Кодексі суддівської етики, Бангалорських принципах та інших актах, де конкретизується природа й сутність доброчесної поведінки судді. Тоді поняття «доброчесність» стане живим інструментом, що розвиватиметься та еволюціонуватиме спільно із суспільними відносинами, а також надасть можливість керуватися ним для прийняття відповідних рішень (Burtnyk).

Як зазначалося вище, категорія «доброчесність» стосується не лише суддів. У контексті пошуків наукового інтересу до її природи, типологізації тощо варто зважати на деякі нові напрацювання в цьому напрямі. Своєрідний комплексний підхід характерний для серії наукових публікацій К. Чеченко, зокрема й дисертаційного дослідження «Доброчесність як принцип державної служби за законодавством України: питання теорії та практики» (Запоріжжя, 2023). Так, автор визначає державну службу як сферу об'єктивізації доброчесності, водночас окреслює принцип доброчесності як принцип службового права – універсального, суспільно зумовленого, нормативно визначеного, імперативного припису, який містить комплекс морально-етичних правил поведінки публічно-службових осіб для їхньої професійної службової діяльності; як комплексу морально-етичних вимог суб'єктів публічно-службових правовідносин, визначених нормами службового права у формі принципу, який полягає в обов'язку службових осіб дотримуватися бездоганної доброчесної поведінки в їхній професійній публічно-службовій діяльності, поза її межами, підтримувати авторитет державних органів, забезпечувати належне виконання посадових обов'язків, спрямуванні їхніх повноважень на забезпечення публічного інтересу держави, відсутності приватного інтересу, який відповідає компонентам антикорупційної політики держави (Chechenko, 2023). Тобто доброчесність розглядають як комплексну морально-етичну вимогу до державних службовців, яка полягає в обов'язку дотримуватися бездоганної доброчесної поведінки. Вона полягає саме в принципах державної служби, службового права.

Згаданий автор окреслює потребу запровадження нормопроектних ініціатив із впровадження доброчесності в публічно-службову діяльність, зокрема і як принципу державної служби, що сприятиме розбудові доброчесної державної служби відповідно до Європейських принципів, забезпеченню доброчесності державних службовців, упровадженню антикорупційних інструментів, які будуть здатні мінімізувати корупційні ризики та викоренити недоброчесну поведінку державних службовців (Chechenko, 2023). Такі реформаторські зміни покликані бути послідовними та системними, узгоджувачись з основними стратегічними документами, де регламентовано пріоритетні напрями розвитку, зокрема Стратегією національної безпеки

¹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

² Бангалорські принципи поведінки суддів : міжнар. док. від 19 трав. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_j67.

³ Висновок № 3 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості від 19 листоп. 2002 р. URL: <https://rm.coe.int/-/3-2002-/16807920ae>.

України, Стратегією реформування державного управління України на 2022–2025 роки, Антикорупційною Стратегією на 2021–2025 роки, Стратегічним планом діяльності Національного агентства України з питань державної служби на 2022–2024 роки (зі змінами) тощо.

На наш погляд, доцільно згадати й такий якісно новий інструмент, як «*виборча доброчесність*», зокрема в контексті оприлюдненого Глобального звіту про виборчу доброчесність за 2023 рік (Electoral Integrity Global Report 2023). Тут на підставі аналізу виборчих кампаній 2022 року виокремлено вибори з найвищим рівнем доброчесності в Данії (87) та Швеції (81), Австрії (83), Словенії (80), Ізраїлі (83), де якість виборів залишилася стабільною, а в деяких країнах навіть покращилася. Вибори з найнижчим рівнем доброчесності було проведено в країнах Африки: Республіка Конго (27), Ангола (31), Екваторіальна Гвінея (16), а також в Сербії (38), Туркменістані (23). Як і в минулі роки, показники доброчесності виборчого середовища були найнижчими на всіх етапах виборчого циклу, фінансування виборчих кампаній і агітація в медіа знову опинилися внизу рейтингу. Натомість виборчі процедури, підрахунок голосів і встановлення результатів отримали високі загальні бали. Цей звіт ґрунтується на наборі даних «Сприйняття доброчесності виборів», отриманого на підставі циклічного дослідження 4722 експертних оцінок доброчесності виборів на 497 виборах у 169 країнах світу. Сприйняття доброчесності виборів вимірюється експертами для кожної країни приблизно через місяць після закриття виборчих дільниць, які оцінюють якість національних виборів за одинадцятьма підвимирами: виборче законодавство; виборчі процедури; межі округів; реєстрація виборців; реєстрація партій; висвітлення виборів у ЗМІ; фінансування виборчих кампаній; процес голосування; підрахунок голосів; результати; виборчі органи. Ці елементи складають загальний Індекс доброчесності виборів, який оцінюється за шкалою від 0 до 100 (Electoral Integrity...).

На *політичній доброчесності* акцентує міжнародна неурядова організація Transparency International, зауважуючи, що це постійне здійснення політичної влади в суспільних інтересах, незалежно від приватних інтересів, а також відмова від використання влади для підтримки власного багатства й становища посадовця (Integrity). Водночас НАЗК підготувало методичну розробку «Як підвищити доброчесність політпартій: 10 порад від НАЗК», узагальнену на підставі аналізу найтипівіших порушень, яких допускаються політичні партії під час своєї роботи та звітування. З огляду на набуття чинності 26.12.2023 закону про відновлення обов'язкового звітування політпартій, кожна партія повинна

відзвітувати про витрачені кошти, зокрема державного фінансування перед НАЗК і суспільством за три роки. НАЗК детально описало типові ознаки схем, які використовують політичні партії та наслідки. Такими типовими порушеннями є:

- внески від фізичних осіб на фінансування діяльності партій, які не мали відповідних доходів;
- співпраця з суб'єктами, які мають ознаки сумнівності (відкриття рахунків напередодні перерахування коштів);
- здійснення операцій на «папері»;
- завищення цін на товари та послуги тощо.

Наслідками таких ситуацій можуть бути не лише репутаційні втрати для політичних сил, а й зупинення/припинення державного фінансування для парламентських політпартій; у разі подання неповної інформації для політичної партії настає ще й адміністративна відповідальність, а за недостовірну інформацію – кримінальна відповідальність; передбачена кримінальна відповідальність для внескодавців (NAZK unites...).

Попри те, що рівень корупції та недоброчесності в Україні є високим, усе ж таки є й певні зрушення в процесі подолання цих негативних явищ. Ідеться про цифрові інструменти доброчесності (Реєстр електронних декларацій, Реєстр звітності політичних партій Politdata, Портал повідомлень про корупцію для викривачів і Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення), розроблений Посібник з розбудови доброчесної (ефективної) організації, який спирається на досвід НАЗК й інституцій інших країн. Зрештою, розвиток прозорих, зручних і доступних сервісів можливий лише в середовищі доброчесних організацій як у публічному, так і приватному секторах. Важливим є формування культури доброчесності на центральному, регіональному, локальному рівнях. Тому позитивним фактом стало проведення Форуму доброчесних громад 2023 року та підписання спільної *Декларації розбудови доброчесності органів місцевого самоврядування* для започаткування якісного діалогу та врахування принципів місцевого самоврядування на рівні робочої Групи держав проти корупції (GRECO) (NAZK unites...). Зазначена декларація є межею, що дасть можливість підвищити довіру до органів місцевого самоврядування, органів влади на всіх рівнях і формувати культуру доброчесності в регіонах. Це сприятиме прозорому, стійкому та підзвітному багаторівневому управлінню в Україні, яке забезпечує потреби людей, територіальних громад, розширює їхні можливості.

Варто згадати й загальновідоме явище – *академічна доброчесність*. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» 2014 року академічна доброчесність трактується в такому значенні: сукупність етичних принципів і визначених Законом України «Про освіту», цим

Законом та іншими законами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень¹. Тобто базовим є визначення цієї категорії в Законі України «Про освіту» (ст. 42) як сукупності етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Дотримання академічної доброчесності є обов'язковим для педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, здобувачів освіти, а її порушенням є академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання, вплив у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо)². Також передбачено види академічної відповідальності (зокрема додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти щодо їхньої відповідальності.

Отже, на відміну від відсутнього визначення у законодавстві поняття «доброчесність» у контексті діяльності судової гілки влади та здійснення правосуддя, а найголовніше відносно судді як до посадової особи, в освітній і науковій діяльності різновид зазначеної категорії регламентується, так само можливі наслідки за порушення законодавства. Дедалі більше дослідники, національні та міжнародні експерти наголошують на уточненні процедур встановлення відповідності критеріям, принципам доброчесності щодо визначених законодавством осіб (Demydenko, 2018; 2020; Zhukov, 2019; Shaptala, 2018; Chechenko, 2022). Це сприятиме розв'язанню конфліктів про засоби впливу на авторитет судової влади, посягання на незалежність і недоторканність судді, що гарантовані Конституцією і законами України (ст. 126, 127 Конституції України)³.

Водночас потребують громадського й експертного обговорення пропозиції щодо розроблення єдиного Кодексу етичної службової поведінки, у якому мають бути закріплені усі складові елементи змісту принципу доброчесності публічної служби, визначено критерії доброчесної та недоброчесної поведінки державного службовця, засади дисциплінарно-деліктної процедури (з огляду на досвід Франції; запровадження посади спеціально уповноваженого суб'єкта із реалізації доброчесності службової діяльності в державі (як у Нідерландах, Новій Зеландії, Австралії)); унормування засад відповідальності публічних службовців за порушення доброчесності як принципу державної служби, із систематизацією цих положень у кодифікованих актах та узгодженням їх змісту (досвід США) (Levenets, 2021; Chechenko, 2023; Chechenko, 2022).

Висновки

Отже, багатовимірна соціально-правова природа доброчесності не вичерпується проаналізованими теоретичними та практичними аспектами, викладеними у цьому дослідженні. Вказаний феномен налічує тривалу історію становлення, засновуючись на принципах римського права, зокрема *bona fides* (доброї совісті, справедливості), доктрині *venire contra factum proprium*, що ґрунтується також на принципі добросовісності тощо. Сучасні підходи трактування доброчесності зумовлені закріпленими міжнародними та європейськими стандартами, судовою практикою і доктринальними джерелами.

Її вузьке розуміння стосується конкретних сфер суспільного, державного й особистого життя, відзначається практичною спрямованістю. Більш поширеним є широкое розуміння доброчесності, що містить морально-етичні та правові складові, зокрема принципи й стандарти поведінки, чесноти як позитивні моральні якості, зумовлені свідомістю та волею людини, що характеризує людину, її спосіб життя, вчинки, готовність і здатність свідомо реалізувати певні види діяльності, поведінки на засадах добра й справедливості. Тобто оптимальним є комплексний підхід до з'ясування природи даної категорії, оскільки це водночас правова, морально-етична і філософська категорія. Дедалі більше доброчесність пов'язується не лише з людиною, посадовою або службовою особою, а й з інституціями, владними органами, те ж стосується сфер публічних і приватних відносин. Закономірним стало виокремлення доброчесності суддів і кандидатів на посаду судді, доброчесності державних службовців, виборчої, політичної, академічної доброчесності, доброчесності політичних партій, органів місцевого самоврядування тощо.

Зважаючи на те, що феномен доброчесності стосується фактично всіх сфер життєдіяльності,

¹ Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

² Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

³ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

очевидна потреба в законодавчому регулюванні загальних і спеціальних критеріїв доброчесності, належному науковому обґрунтуванні, методології оцінювання на їх відповідність. Тобто порядок застосування оціночних категорій щодо доброчесності не повинен суперечити конституційним та іншим правовим цінностям, загально-визнаним стандартам. У якості цінності, принципу, критерію, вимоги потребує аналізу співвідношення з іншими принципами або критеріями, а також вивчення відповідного зарубіжного досвіду регламентації та забезпечення реалізації, включаючи процедурно-процесуальні особливості, їх значення в умовах реформування владних інституцій, модернізації форм і методів їх діяльності, окремих галузей національного законодавства, правозастосовної практики в

зазначеній сфері. Цікавим і перспективним видається продовження окреслених напрямів і пріоритетів наукових розвідок, вивчення співвідношення антикорупційних виявів у професійній діяльності глави держави, судді, парламентаря, прокурора, посадовців органів державної влади, органів місцевого самоврядування та дотримання ними критеріїв доброчесності. Водночас іншим визначальним чинником є ідеологічний, а невідкладним завданням – підвищення рівня правової культури, правосвідомості кожної людини, зокрема й посадових і службових осіб, усього українського суспільства щодо викорінення корупційних та інших недоброчесних ризиків і загроз, розвитку культури доброчесності й інших чеснот.

References

- [1] Kostytskiy, M., & Kushakova-Kostytska, N. (2023). Methodology of theoretical and practical knowledge in jurisprudence as a scientific-practical complex. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(25), 9-17. doi: 10.33270/01232502.9.
- [2] Bandura, O. (2019). Anthropology of law as a component of philosophical anthropology (general essay). *Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 8-15. doi: 10.33270/01191702.8.
- [3] Kaminska, N.V. (2022). Meritocracy as a constitutional value and a key basis for reforming public power. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 51-61. doi: 10.32886/instzak.2022.04.06.
- [4] Anti-corruption encyclopedia. *The integrity office of NAKC*. Retrieved from <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/dobrochesnist>.
- [5] Integrity. *Oxford learner's dictionaries*. Retrieved from <https://bit.ly/33xUDmb>.
- [6] Integrity. *Glossary U4*. Retrieved from <https://www.u4.no/terms#integrity>.
- [7] Integrity. *Transparency International*. Retrieved from <https://bit.ly/3DYIRiv>.
- [8] Toftul, M.H. (2014). *Modern dictionary of ethics*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka.
- [9] Model Code of Ethics for Legal Associates and Advisors in Courts and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina. (n.d.). Retrieved from <https://bit.ly/3pXKwPd>.
- [10] OECD Recommendation on Public Integrity. *OECD resource*. Retrieved from <https://bit.ly/3r9jhla>.
- [11] Zadorozhnia, H., & Zadorozhnyi, Yu. (2023). The principle of bona fides: from the doctrine of Roman law to national justice. *A word from the National School of Judges*, 1(42), 22-29.
- [12] Krat, V. *Good conscience in the practice of the Supreme Court: Quo vadis?* Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/dobra_sovist_v_practici_VS_compressed.pdf.
- [13] Levenets, A. (2021). Integrity of judges as a prerequisite for ensuring a person's right to a fair trial. *Human rights as an indicator of the development of a modern state: materials of the International. science and practice conference* (pp. 170-173). Kyiv: Liudmyla. Retrieved from <http://dSPACE.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/33297/1/170-173.pdf>.
- [14] Burtnyk, H. *Integrity of judges: an analysis of the practice of the Supreme Court*. Retrieved from <https://dejure.foundation>.
- [15] Chechenko, K.O. (2023). *Honesty as a principle of public service under the legislation of Ukraine: issues of theory and practice* (Doctoral dissertation, Zaporizhzhia, Ukraine).
- [16] Electoral Integrity Global Report 2023. (n.d.). Retrieved from <https://static1.squarespace.com/static/58533f31bebafe99c85dc9b/t/649dee1ee6e6c50219e9fbd9/1688071716978/Electoral+Integrity+Global+Report+2023.pdf>.
- [17] How to increase the integrity of political parties: 10 tips from NAKC. (n.d.). Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/yak-pidvyshhyty-dobrochesnist-politychnyh-partij-10-porad-vid-nazk/>.
- [18] NAKC unites communities for the formation of integrity in the regions. (n.d.). Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-ob-yednuye-gromady-dlya-formuvannya-dobrochesnosti-v-regionah/>.
- [19] Demydenko, V.O. (2018). Improvement of the institution of municipal service in Ukraine through the prism of moral censure. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 15-22.
- [20] Demydenko, V.O. (2020). The Constitutional Court of Ukraine as a driver of a qualitatively new stage of modern anti-corruption reform. *Philosophical, methodological and psychological problems of law: materials VIII All-Ukrainian. science and theory conference* (pp. 99-101). Kyiv.

- [21] Zhukov, S.V. (2019). *Administrative and legal protection of the integrity of judges: problems of theory and practice* (Doctoral dissertation, Kyiv, Dnipro, Ukraine).
- [22] Shaptala, N.K. (2018). Organizational and methodological aspects of the work of the Constitutional Court of Ukraine in the context of the challenges of the modern globalized world. *The Role of Constitutional Courts in the Globalized World of the 21st Century: Proceedings of the Conference of the Constitutional Court of the Republic of Latvia* (pp. 215-219). Riga: Constitutional Court of the Republic of Latvia.
- [23] Chechenko, K.O. (2022). Judge's integrity: a legal principle or an absurd concept that contradicts constitutional principles? *Contemporary challenges and actual problems of judicial reform in Ukraine: materials of the VI International. science and practice conference* (pp. 478-483). Chernivtsi.

Список використаних джерел

- [1] Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 9–17. doi: 10.33270/01232502.9.
- [2] Бандура О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 8–15. doi: 10.33270/01191702.8.
- [3] Камінська Н. В. Меритократія як конституційна цінність і ключова засада реформування публічної влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 4. С. 51–61. doi: 10.32886/instzak.2022.04.06.
- [4] Антикорупційна енциклопедія. *Офіс доброчесності НАЗК*. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/dobrochesnist>.
- [5] Integrity. *Oxford learner's dictionaries*. URL: <https://bit.ly/33xUDmb>.
- [6] Integrity. *Глосарій У4*. URL: <https://www.u4.no/terms#integrity>.
- [7] Integrity. *Transparency International*. URL: <https://bit.ly/3DYIRiv>.
- [8] Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
- [9] Model Code of Ethics for Legal Associates and Advisors in Courts and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina. URL: <https://bit.ly/3pXKwPd>.
- [10] OECD Recommendation on Public Integrity. *Ресурс OECD*. URL: <https://bit.ly/3r9jhla>.
- [11] Задорожня Г., Задорожний Ю. Принцип bona fides: від доктрини римського права до національного правосуддя. *Слово Національної школи суддів*. 2023. № 1 (42). С. 22–29.
- [12] Крат В. Добра совість в практиці Верховного Суду: Quo vadis? URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/dobra_sovist_v_practici_VS_compressed.pdf
- [13] Левенець А. Доброчесність суддів як передумова забезпечення права особи на справедливий суд. *Права людини як індикатор розвитку сучасної держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13 груд. 2021 р.). Київ : Людмила, 2021. С. 170–173. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/33297/1/170-173.pdf>.
- [14] Буртник Х. Доброчесність суддів: аналіз практики Верховного Суду. URL: <https://dejure.foundation>.
- [15] Чеченко К. О. Доброчесність як принцип державної служби за законодавством України: питання теорії та практики : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Запоріжжя, 2023. 297 с.
- [16] Electoral Integrity Global Report 2023. URL: <https://static1.squarespace.com/static/58533f31beba5f99c85dc9b/t/649dee1ee6e6c50219e9fbd9/1688071716978/Electoral+Integrity+Global+Report+2023.pdf>.
- [17] Як підвищити доброчесність політичних партій: 10 порад від НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/yak-pidvyshhyty-dobrochesnist-politychnyh-partij-10-porad-vid-nazk/>.
- [18] НАЗК об'єднує громади для формування доброчесності в регіонах. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-ob-yednuye-gromady-dlya-formuvannya-dobrochesnosti-v-regionah/>.
- [19] Демиденко В. О. Удосконалення інституту муніципальної служби в Україні крізь призму цензу моральності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С. 15–22.
- [20] Демиденко В. О. Конституційний Суд України як рушій якісно нового етапу сучасної антикорупційної реформи. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 99–101.
- [21] Жуков С. В. Адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ ; Дніпро, 2019. 504 с.
- [22] Shaptala N. K. Organizational and methodological aspects of the work of the Constitutional Court of Ukraine in the context of the challenges of the modern globalized world. *The Role of Constitutional Courts in Globalised World of the 21st Century* : Proceedings of the Conference of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. Riga : Constitutional Court of the Republic of Latvia, 2019. P. 215–219.
- [23] Чеченко К. О. Доброчесність судді: правовий принцип або абсурдне поняття, що протирічить конституційним засадам? *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 21 жовт. 2022 р.). Чернівці, 2022. С. 478–483.

Integrity: Social and Legal Nature and Determining Significance for Modern Reforms

KAMINSKA Nataliia

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of International Law and Comparative Jurisprudence
of the National Aviation University

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>

Abstract. In the process of fulfilling international obligations, conditions for candidacy for membership of the European Union, the need to study the theoretical and practical aspects of a number of important procedures, principles and other bases for the implementation of modern reforms becomes actualized. This is exacerbated by systemic transformations of the national legal system, frequent personnel changes in power institutions, ineffectiveness of the state anti-corruption policy, demonstrations of dishonesty in the judiciary and other public authorities in Ukraine, and public distrust of them. Under the conditions of the legal regime of martial law, these problems do not disappear, in some places they only worsen. The purpose of this article is a comprehensive analysis of the phenomenon of integrity, based on doctrinal and legal sources, revealing its socio-legal nature, essential features, as well as its significance in the process of implementing modern reforms. The methodological basis of the work is based on a complex combination of philosophical and scientific theories, ideas, postulates, concepts, methods and research principles. Dialectical, comparative, historical, axiological, anthropological, epistemological, hermeneutic and other methods are decisive and fundamental; systemic, pluralistic, activity, phenomenological, instrumental and other methodological approaches; as well as the principles of pluralism, systematicity, comprehensiveness, objectivity, historicism, determinism, interdisciplinarity, complexity and other methodological principles. The scientific novelty lies in the fact that the conceptualization of integrity in modern scientific discourse presupposes a multifaceted analysis of this phenomenon, its origins, modern approaches to interpretation, theoretical and practical significance. A comprehensive clarification of the nature of this category is optimal, since it is at the same time a legal, moral, ethical and philosophical category related to a person, an official or official, institutions, authorities, and concerns the spheres of public and private relations. Research results. Good faith is based on the principles of Roman law, in particular, bona fides, the doctrine of venire contra factum proprium, evolving into international and European standards, relevant judicial and other law enforcement practice. A narrow and broad understanding of integrity is justified, in particular, the latter includes moral-ethical and legal components, in particular principles and standards of behavior, virtues as positive moral qualities determined by the consciousness and will of a person, which characterizes a person, his way of life, actions, willingness and ability to consciously to implement certain types of activities, behavior on the basis of goodness and justice. Various characteristics of integrity and its typology are highlighted (integrity of judges, candidates for the position of judge, civil servants, electoral and political integrity, integrity of local self-government bodies, academic integrity, etc.). Practical significance. Since the phenomenon of integrity applies to virtually all spheres of life, there is an obvious need for legislative regulation of general and special criteria of integrity, proper scientific justification, and assessment methodology for their compliance. It seems interesting and promising to continue scientific research, study the correlation of anti-corruption manifestations in the professional activities of the head of state, judge, parliamentarian, prosecutor, officials of state authorities, local self-government bodies and their observance of integrity criteria. Another determining factor – ideological – determines the increase in the level of legal culture, legal awareness of every person, including officials and officials, of the entire Ukrainian society in the direction of eradicating corruption and other unscrupulous risks and threats, developing a culture of integrity and other virtues.

Keywords: European standards; integrity; ethical standards; human rights; legal axiology; legal values; corruption; meritocracy; democracy; reforms.